

Tomo Venclovos reputacijos dinamika Lietuvos rusų spaudoje (1989–1998)

The Dynamics of Tomas Venclova's Reputation in the Russian-Language Press in Lithuania (1989-1998)

PAVEL LAVRINEC

Vilniaus universitetas

pavel.lavrinec@ff.vu.lt

<https://orcid.org/0000-0003-2385-4378>

Santrauka: Literatūros istorijai ir atskirų autorių biografijai svarbu analizuoti autoriaus reputaciją ir ją formavusius veiksnius. Tyrimo tikslas – atsekti, kaip per dešimtmetį formavosi Tomo Venclovos reputacija Lietuvos rusakalbėje periodikoje. Laikotarpio pradžioje Venclovos reputaciją formavo tekstai, kurių dalis pasirodė spaudoje ne Lietuvoje kitomis kalbomis gerokai anksčiau. Autoriaus apibūdinimai buvo grindžiami anksčiau įgytu jo, kaip mokslininko, poeto, disidentinio judėjimo dalyvio, autoritetu. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir įtvirtinimo laikotarpiu Venclova pasirodydavo kaip viešasis intelektualas ir neigiamų politinio, socialinio, kultūrinio gyvenimo reiškinių kritikas. Ėmė tvirtintis jo, kaip poeto, artimo Czesławui Miłoszui ir Josifui Brodskiu, reputacija. Pierre'o Bourdieu analitinio aparato terminais, Venclovos atvejis ypatingas tuo, kad jis reiškėsi kaip trijų skirtingų laukų – literatūros (poetas, vertėjas, literatūros kritikas), mokslo (literatūrologas), politikos ir visuomeninio gyvenimo (visuomenės veikėjas ir publicistas) – agentas.

Raktažodžiai: Tomas Venclova, literatūrinė reputacija, rusų spauda Lietuvoje, publicistika.

Abstract: The analysis of author's literary reputation and the factors that shaped it are important for the history of literature and biography of individual authors. This article aims to examine the evolution of Tomas Venclova's reputation in the Russian-language periodical press in Lithuania over a decade. At the beginning of the period in question, texts, some of which were published in other languages outside Lithuania much earlier, shaped Venclova's reputation. The author was characterized using properties assigned to him previously, that of a scholar, poet, and dissident. During the period of restoration and consolidation of Lithuania's independence, Venclova acted as a public intellectual and critic of political, social, and cultural life. At the same time, his reputation as a poet, whose poetry was

compared to the verses of Czesław Miłosz and Joseph Brodsky, received more and more validation. In terms of Pierre Bourdieu's analytical apparatus, the peculiarity of Venclova's case is that he was acting as an agent of three different fields: literary (poet, translator, and literary critic), scientific (literary scholar), and political (public figure and essayist).

Keywords: Tomas Venclova, literary reputation, Russian press in Lithuania, journalism.

Reputacija ir jos šaltiniai

Tyrimas remiasi teorine nuostata, kad literatūros istorijos ar pavienių kūrybinių biografijų konstravimui, rašytojų statuso ir strategijos analizei būtina nagrinėti literatūrinės reputacijos formavimosi ir jos kaitos mechanizmus. Literatūrinė reputacija suprantama kaip susiformavęs ir laike nuolat kintantis rašytojo ir jo kūrybos įvaizdis. Ji gali programuoti tekstų atranką publikavimui, perspausdinimui, vertimui, tekstų patrauklumą skaitytojui, vienokį ar kitokį jų supratimą. Pagrindiniai literatūrinės reputacijos šaltiniai yra paties autoriaus grožiniai ir ne-grožiniai tekstai bei kitų asmenų pasisakymai apie jį ir jo literatūrinę, visuomeninę, politinę poziciją (Рейтблат 2001: 51–53). Straipsnyje modeliuojama sąlyginė situacija, kai iki 1989 m. Lietuvos rusų spaudoje Tomo Venclovos vardas apskritai nebuvo minimas, todėl jo reputacija neoficialioje rusakalbėje Sąjūdžio spaudoje iškilo tarsi *deus ex machina*, nors iš tikrųjų tam tikruose sluoksniuose Venclova turėjo aukštą neoficialią reputaciją ir anksčiau. Su tokiu pat sąlygiškumu naudojama tik Lietuvos rusakalbės spaudos medžiaga, tarsi jos skaitytojai būtų visiškai izoliuoti nuo Rusijos spaudos ir knygų, rusų išsivijos, lietuvių ir lenkų spaudos ir neturėtų galimybės realiai dalyvauti įvairiuose susitikimuose su Venclova. Atkreiptinas dėmesys į tai, kaip pristatomas autorius arba interviu pašnekovas. Be to, reputacijos formavimo procese tam tikrą vaidmenį atlieka ir publikacijos vieta (periodinis leidinys ar leidykla), jos tikrasis ar tariamasis statusas. Vis dėlto literatūrinės reputacijos sąvoka *sensu stricto* netaikytina įvairiapusei Venclovos kūrybai, kurioje nemažai publicistikos ir interviu ne vien literatūrinėmis temomis.

Tyrimo medžiaga apsiriboja Lietuvos rusakalbais leidiniais, pradedant „perestrojkos“ ir „glasnost“ laikais. Tai pateisinama tuo, kad sunku atsekti Venclovos tekstų ir tekstų apie jį bei jo kūrybą cirkuliaciją tiek savilaidoje 1977–

1988 m., tiek legalioje spaudoje už Lietuvos ribų po 1988 m. Be to, poeto ir mokslininko emigracijos metais iš už „geležinės uždangos“ atkeliavusios publikacijos lietuvių, rusų, anglų ir kitomis kalbomis vargu ar turėjo plačią auditoriją Venclovos gimtinėje. Pavyzdžiui, nedaugelis galėjo įsigyti neoficialiai į SSRS parvežtų Paryžiuje leidžiamo rusų emigrantų žurnalo *Синтаксис* („Sintaksė“) vienetinių egzempliorių. Šio straipsnio autoriui 1984 m. Vilniuje teko skaityti publikuoto žurnale Czesławo Miłoszo ir Tomo Venclovos epistolinio dialogo «Вильнюс как форма духовной жизни» („Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma“) vertimo (Милюш, Венцлова 1981) mašinraščio kopiją, tačiau panašios lektūros skaitytojų ratas, be abejo, buvo itin nedidelis.

Sąjūdžio spaudoje

Pirmoji žinoma Venclovos publikacija Lietuvoje rusų kalba, išspausdinta pirmajame laikraščio *Согласие* („Santarvė“; red. Georgijus Jefremovas, Liubovė Čiornaja) numeryje (1989 m. sausio 13 d.), yra simptomiška. *Согласие* buvo originalus Sąjūdžio leidinys, skirtingai nuo versto iš lietuvių kalbos *Возрождение* („Atgimimas“; red. Romualdas Ozolas, Georgijus Jefremovas, Liubovė Čiornaja). Visa pirmojo numerio medžiaga buvo programinio pobūdžio, taip pat ir straipsnio „Rusai ir lietuviai“ Georgijaus Jefremovo vertimas (Венцлова 1989a). Redakcija Venclovą pristatė kaip semiotiką, poetą, vertėją, eseistą, Lietuvos Helsinkio grupės narį, emigravusį 1977 m. į JAV, Jeilio universiteto profesorių, dviejų poezijos rinkinių ir vertimų rinkinio, publicistikos knygos ir literatūros istorijos veikalo autorių. Vertėjas vėliau apibūdino straipsnį kaip tekstą, pribloškiantį savo jėga (Ефремов 1991: 268). Po mėnesio autoriui perskaičius laikraštį „pasišiaušė plaukai“, nes „labiau antikomunistinio straipsnio“ Sovietų Sąjungoje nebuvo spausdinta ir „Stalino laikais būtų sušaudę kiekvieną, kuris tą straipsnį skaitė“. Beje, vertimą Venclova pavadino prastu (Venclova 2019a: 48), juolab kad straipsnis išėjo sutrumpintas redaktorės Liubovės Čiornajos ir vertėjui teko aiškintis su autoriumi (Ефремов 1991: 268). Iš tiesų straipsnio vertimas maždaug ketvirtadaliu trumpesnis už originalą. *Согласие* tekste pasigendama prieštaravimų dėl išėivijos priekaištų, nebeliko teiginių apie ksenofobiją kaip „išvirkščią sovietizaciją“ ir valdžios tautinių jausmų eksploatavimą, bažnyčios ir kultūros paminklų padėties Lietuvoje ir Rusijoje palyginimų. Tų pačių metų kovą Venclova New Yorke susitiko

su Čiornaja, kuri tikino jį, kad straipsnis patiko tiek rusams, tiek lietuviams. Straipsnis tapo plačiai skaitomas ir Maskvoje. Pvz., jį skaitė žinoma Michailo Bulgakovo kūrybos tyrėja Marietta Čudakova ir kiti žmogaus teisių gynimo organizacijos „Memorial“ nariai (Venclova 2019b: 51–52).

Tuo tarpu Vilniaus laikraštis tęsia tautų santykių bei tarpusavio priekaištų temą paskelbdamas Antano Terlecko straipsnio „Dar kartą apie žydus ir lietuvius“ (iš 1979 m. *Akiračių*, kas *Согласие* nepažymėta) vertimą. Autorius prisiminė kalbėjęs su Venclova apie lietuvių atsakomybę už žydų naikinimą vokiečių okupacijos metu ir tai, kad jų mintys sutapo; plačiai citavo jo straipsnį „Žydai ir lietuviai“, kurį vertino kaip „talenting[a], proting[a], gilaus ir sąžiningo jausmo įkvėpt[a] dokument[a]“ (Терляцкас 1989; plg.: Terleckas 1979: 4)¹.

1989 m. kovo 10 d. *Возрождение* paskelbė Venclovos sveikinimą Sąjūdžiui ir Sąjūdžio Seimo neeilinei sesijai, vykusiai vasario 15–16 d. Kaune, į kurią profesorius buvo pakviestas, tačiau atvykti negalėjo («Поздравления Саюдису и сессии Сейма» 1989). Po šešių mėnesių nuo „Rusų ir lietuvių“ vertimo pasirodymo *Согласие* išspausdino „Atviro laiško lietuviams ir Lietuvos lenkams“ vertimą. Kaip šaltinis nurodytas JAV lietuvių žurnalas (Venclova 1989b). Anksčiau tekstas išėjo lenkų kalba Paryžiaus žurnale (Venclova 1989a). Atvirame laiške pabrėžiamas autoriui būdingas atsakomybės principas: klaidų darė ir lenkai, ir lietuviai, bet lietuviui dera kalbėti pirmiausia apie lietuvių klaidas, tai yra pirmoji taisyklė, kurios turi laikytis inteligentas, atsakingas už savo tautos likimą (Венцлова 1989b).

Pirmosios publikacijos formavo Venclovos, kaip Lietuvos patrioto, nepriklausomybės šalininko, autoritetingo publicisto, nevengiančio nepatogių temų apie skausmingus etninius santykius, tautinius stereotipus, baimes, istorines klaidas, įvaizdį. Venclovos ir Miłoszo dialogas apie Vilnių – tikriausiai, žinomiausias jų kūrinys – taip pat atskleidžia etninių santykių ir istorinių sąskaitų temas. Laikraštyje *Согласие* išspausdinta publikacija, nenurodant vertėjos ir šaltinio, buvo skirta 1989 m. spalio 27–29 d. iškilmėms, surengtoms Vilniaus gražinimo Lietuvai 50-mečio proga (Милош, Венцлова 1989). Ji dar kartą patvirtino Venclovos kaip būtent šios tematikos publicisto reputaciją. Dėl šios publikacijos Venclova buvo prilygintas garsiam lenkų poetui, 1980 m. literatūros Nobelio premijos laureatui Miłoszui. Viešojo intelektualo poziciją ir Miłoszo bičiulio bei bendraminčio įvaizdį įtvirtino jų abiejų, poetų ir mokslininkų, permainų

1 «Это талантливый, умный, одухотворенный глубоким и совестливым чувством документ» (Терляцкас 1989).

Centrinėje Europoje ir regiono perspektyvų aptarimas. 1990 m. pokalbį Krokovoje transliavo televizija ir publikavo Varšuvos laikraštis *Gazeta i Nowoczesność* („Laikraštis ir dabartis“), 1991 m. spalį perspausdino Marijos Kiuri-Sklodovskos universiteto Liubline laikraštis *Wiadomości Uniwersyteckie* („Universiteto žinios“) („Miłosz – Venclova o Europie Środkowej“, 1991). Vertimo publikaciją Vilniaus laikraštyje motyvavo mokslinė konferencija „Lenkija – Lietuva. Istorija ir kultūra“, vykusį 1991 m. spalio 21–24 m. Liubline, kurios metu Venclovai buvo suteiktas Marijos Kiuri-Sklodovskos universiteto garbės daktaro vardas. Pokalbyje Miłoszas Venclovą pristatė kaip savo draugą ir žymų lietuvių poetą (apie kurį jis sužinojo 1972 m., kai Vilniuje išėjo eilėraščių rinkinys *Kalbos ženklas*), Helsinkio grupės narį, literatūrologą, garsaus Tartu universiteto absolventą («Утопии превращаются в реальность», 1991).

Kitą aspektą Venclovos reputacijai suteikė 1989 m. gruodžio mėn. atsiliepinimas apie Andrejų Sacharovą, paskelbtas po Sacharovo mirties. Jame kalbama apie akademiko vaidmenį XX a. istorijoje, jo reikšmę rusų istorijai bei svarbą Lietuvai (Венцлова 1989c). Toje pačioje laikraščio skiltyje, juodame rėmelyje, įdėtas žymaus žmogaus teisių gynėjo Sovietų Sąjungoje, buvusio politinio kalinio Sergejaus Kovaliovo tekstas. Taip Venclova buvo įrašytas į disidentų judėjimo kontekstą. Ši reputacijos sandą patvirtino 1990 m. sausį išleista Venclovos, Liudmilos Aleksejevės ir Eitano Finkelšteino memuarinių pasakojimų apie Lietuvos Helsinkio grupę sutrumpintų vertimų publikacija, kurią sudarant remtasi 1986 m. žurnalu *Pasaulio lietuvis* („Kalba Lietuvos Helsinkio grupė“ 1986). Be to, Aleksejeva prisiminė, kad Venclova buvo pirmas jos pažinotas lietuvis, kuriame ji iš karto pajuto giminingą sielą. Ištraukose iš Venclovos atsiminimų pasakojama apie jo „karą su sovietine sistema“, rusų disidentų ryšius, išvykimo į užsienį istoriją, minimas Miłoszo ir Brodskio susirūpinimas, išreikštas savilaidoje ir užsienyje išplatinus Venclovos „Atvirą laišką“ Lietuvos komunistų partijos Centro Komitetui («Литовская Хельсинкская группа» 1990).

Kitaminčių kelio ir žmogaus teisių judėjimo Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje temos kartkartėmis grįždavo į rusakalbę spaudą. Pavyzdžiui, 1996 m. vasarą Rusų kultūros centre įvyko susitikimas su Venclova. Susitikimo metu Venclova pasakojo apie disidentų judėjimą, Helsinkio grupės Lietuvoje atsiradimą, jos narius, atsakė į klausimus. 1997 m. Venclovos pasakojimą ir pokalbio turinį paskelbė Lietuvos rašytojų sąjungos žurnalas *Вильнюс* (vyr. red. Evaldas Matviekas; Ясинская 1997).

Josifo Brodskio ir Genadijaus Aigi draugas, Andrejaus Belo ryšių su lietuviais tyrinėtojas

1990 m. birželį laikraštis *Согласие* plačiau pristatė Venclovą kaip poetą ir 1987 m. Nobelio premijos laureato draugą. Laikraštis išspausdino Ramūno Katiliaus kalbą, pasakytą Leningrade, Brodskio 50-mečiui skirtame vakare. Tekste pasakojama apie poetų pažintį ir cituojamos kelios strofos iš «Литовский ноктюри: Томасу Венцлова» („Lietuviškas noktiurnas: Tomui Venclovai“), kuriose išvelgiama dviejų poetų likimų tarpatumo deklaracija (Катилиус 1990). Šis Venclovos reputacijos dėmuo buvo išreikštas minėtame Brodskio eilėraštyje, publikuotame Lietuvos rašytojų sąjungos žurnale 1990 m. birželį. Redakcijos žodyje minima, kad Brodskio eilėraštis «Литовский дивертисмент» („Lietuviškas divertismentas“) dedikuotas Venclovai, kuris pristatomas kaip poetas, literatūrologas, kritikas, Jeilio universiteto profesorius, Brodskio ir Miłoszo draugas², pažymima, kad Venclova į lietuvių kalbą išvertė kai kuriuos Brodskio eilėraščius, o Brodskis į rusų kalbą – Venclovos (Бродский 1990, 62). Kitame žurnalo *Вильнюс* numeryje paskelbtas Venclovos pokalbio su Brodskiu, įvykusio netrukus po Nobelio premijos įteikimo, įrašas, gautas iš lietuvių poeto, kritiko, literatūrologo, gyvenančio JAV nuo 1977 m. (Венцлова 1990b). Pirmą kartą pokalbis pasirodė 1988 m. Miunchene leistame disidentų žurnale *Страна и мир* (*Šalis ir pasaulis*; red. Kronidas Liubarskis, Borisas Chazanovas) gegužės–birželio numeryje su priedašu, jog interviu vertimas lietuvių kalba jau publikuotas žurnale *Akiračiai* (Венцлова 1988) gegužės ir birželio mėnesių numeriuose (Venclova 1988).

1991 m. spalį Brodskis buvo apdovanotas Garbės legiono ordinu. Šia proga laikraštis *Согласие* publikavo eilėraščių iš ciklo «Римские элегии» („Romos elegijos“) ir eilėraščių «Я как Улисс» („Aš kaip Ulisas“) bei Venclovos pokalbį apie Brodskį su Valentina Poluchina. Venclova pasakojo, kad susipažino su Brodskio eilėraščiais 1960 m., aukštai jį vertino, gaudavo jo tekstus iš Andrejaus Sergejevo, kalbėjo apie jį su Ana Achmatova, susitiko su juo 1966 m. ir nuo tuo laiko palaikė draugiškus ryšius; abiejų poetų poetikoje yra panašumų ([Полухина 1991]). Ši publikacija yra maždaug perpus sutrumpintas 1990 m. gruodžio 15 d.

2 Čia ir toliau straipsnyje pasikartojančius Venclovos apibūdinimus teikiu kaip medžiagos kalbą: būtent tokiais Venclovos pozicijų (kiekviena jų turi savo prestižo svorį) išvardijimais, su nedideliais pakitimais, redakciniuose intarpuose jo reputacija nuolatos buvo palaikoma ir stiprinama.

interview, visa apimtimi paskelbtas anglų kalba žinomoje Poluchinos knygoje (Polukhina 1992: 277–290). Lieka neaišku, kaip *Согласие* gavo pokalbio tekstą 1991 m., jei Keele universiteto profesorės knyga išėjo 1992 m., o rusų kalba pokalbis pasirodė specialiaame Maskvos žurnalo *Литературное обозрение* (*Literatūros apžvalga*; vyr. red. Leonardas Lavlinskis) numeruje *in memoriam* Brodskiui (Полухина 1996). Venclova 2022 m. spalio 17 d. laiške straipsnio autoriui rašė, jog savo bibliografiniuose užrašuose neturi žinių, kad rusiškasis teksto originalas būtų buvęs publikuotas prieš 1996 m. ir kad šios publikacijos ar rankraščio į Vilnių jis nėra siuntęs.

Čiuvašų ir rusų poeto Genadijaus Aigi Venclovai skirtas eilėraštis «Поляна-прощание» („Laukymė–atsisveikinimas“) žurnalo *Вильнюс* skaitytojams buvo apie jų likimų ir literatūrinės laikysenos bendrumą (Айги 1991). Aigi pozicija neoficialioje rusų literatūros hierarchijoje buvo aukšta. Jo eilėraščiai rusų kalba negalėjo pasirodyti Sovietų Sąjungoje iki 1987 m., bet buvo publikuojami užsienyje. Dedicaciją Venclovai galima paaiškinti tuo, kad Aigi, avangardistinės poetikos autorius, artimai bendravo su lietuvių poetu Maskvoje 7-ojo dešimtmečio pradžioje (Mitaitė 2002: 40).

Venclovos, kaip poeto, Miłoszo ir Brodskio draugo, publicisto, linkusio analizuoti valdžios ir visuomenės, tautų ir etninių grupių santykius, įvaizdį papildė jo, kaip Sidabro amžiaus rusų literatūros ir jos ryšių su Lietuva tyrinėtojo, vaidmuo. Nedidelis Venclovos straipsnis apie Andrejaus Belo apsilankymą 1921 m. Kaune buvo paskelbtas žurnale *Nemunas* 1971 m. (Venclova 1971). Rusų kalba straipsnis išėjo Rašytojų sąjungos žurnale 1990 m. Straipsnyje pateikta sutrumpinta biobibliografinė informacija apie Belą, pridėtas 1918 m. Jurgio Baltrušaičio laiško fragmentas. Be to, straipsnis papildytas pastabomis apie Belo Kaune skaitytų paskaitų tematikos ir jo knygos *На перевале* (*Viršukalnėje*) idėjų sąsajas bei eilėdarai skirtus Belo darbus (Венцлова 1990c). Kitas straipsnio vertimas išėjo 1993 m. nedidelėje Saros Finkelšteinaitės knygoje. Jis liko nepastebėtas Venclovos bibliografijos rodyklės sudarytojų (Budriūnienė, Garlaitė 2012). Knygą jau po autorės mirties išleido Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos kolegos ir draugai. Straipsnio „Andrejus Belas Kaune“ vertimas remiasi žurnalo *Nemunas* publikacija, tačiau yra bent keturi fragmentai, kurių pastarojoje nebuvo (tarp jų minėto Baltrušaičio laiško fragmento ištrauka, pastabos apie knygą *На перевале* bei Belo eilėdaros darbus; Финкельштейнайте 1993: 115–121). Tikriausiai vertimas buvo ruošiamas atskirai ir pirmiau nei publikacija žurnale *Вильнюс*, nes

publikavus ją vertimas jau nebūtų buvęs reikalingas. Tačiau nėra aišku, kaip atsirado nukrypimų nuo originalo, ir sunku juos paaiškinti vien vertėjos savivale.

Akistata su Lietuvos aktualijomis

Pirmą kartą po 1977 m. Venclova į Lietuvą grįžo 1990 m. spalį. Šio ir kitų apsilankymų metu vyko vieši jo susitikimai su įvairiomis auditorijomis (Mitaitė 2002: 152). Pranešimai apie juos ir jų turinio atpasakojimai liudijo Venclovos figūros svarbą šalies visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime. Žurnalas *Вильнюс* paskelbė sutrumpintą susitikimo, vykusio Lietuvos rašytojų sąjungos klube, įrašą. Susitikime dalyvavo literatūrologai Vytautas Martinkus, Ričardas Pakalniškis, Algis Kalėda ir kiti rašytojai, kritikai. Kalbėta apie visuomeninę-politinę situaciją, šalies perspektyvas, lenkų ir lietuvių nacionalizmą, feminizmą, Henryko Sienkiewicziaus ir Jozefo Ignacy Krazsewskio kūrybą, minėti Aleksandro Solženicyno, Brodskio, Miłoszo vardai. Anot Venclovos, Miłoszą daugelis lenkų laikė tautos išdaviku, kažkas panašaus nutiko ir jam («Позиция аутсайдера...» 1991).

1992 m. žurnalas *Вильнюс* įvykių ir spaudos apžvalgos rubrikoje įdėjo sutrumpintą Venclovos pasakojimo apie Virgilijų Čepaitį vertimą JAV lietuvių mėnraščiui *Akiračiai*. Šiame tekste dėl rezonansinės Čepaičio bendradarbiavimo su KGB bylos buvo prisimintas neformalusis bendraminčių būrelis, kuriam, be Venclovos ir Čepaičio, priklausė Katilius, Pranas Morkus, Aleksandras Štromas, Juozas Tumelis, rašyta apie Čepaičio pažintį su Brodskiu ir Natalija Gorbanevskaja, Venclovos draugystę su žinoma vertėja ir religijos filosofijos žinove Natalija Trauberg–Čepaitiene («...и мы еще ничего не писали о...» 1992).

1991–1995 m. Venclovos straipsniai ir publikacijos apie ją nebeišsiteko periodiniuose Sąjūdžio ir Rašytojų sąjungos leidiniuose. Savaitraštis *Голос Литвы* (*Lietuvos balsas*; red. Domas Šniukas) išspausdino straipsnio *Tiesoje* „Tautos teisės ar žmogaus teisės“ vertimą. Autorius, pristatytas kaip poetas ir literatūrologas, Helsinkio grupės narys, emigravęs kaip disidentas, teikė svarius argumentus dėl žmogaus teisių pirmenybės ir inteligentijos pareigos priešintis nacionalizmo siekiams riboti demokratiją (Венцлова 1991). Po kelių savaičių laikraštis paskelbė vilniečio poeto Jurijaus Kobrino eilėrašį «Право одного» („Vieno teisė“),

dedikuotą Venclovai. Tai lyrinis Venclovos straipsnio komentaras, deklaruojantis pritarimą Venclovos pozicijai: «Права народа вытекают / из прав человека [...] права народа – в праве человека» („Tautos teisės kyla / iš žmogaus teisių [...] tautos teisės – žmogaus teisėje“; Кобрин 1991).

Informacija apie Venclovos veiklą ir pasisakymus patekdavo į ELTA naujienų pranešimus, ir tai jau yra simptomiška. Iš naujienų suvestinių rusakalbiamai laikraščiai atrinkdavo ir skelbdavo agentūros pranešimus, nepaisant to, kad jie buvo trumpi ir ne itin turiningi, tuo sustiprindami Venclovos autoritetą. Pavyzdžiui, *Эхо Литвы* (*Lietuvos aidas*; red. Vasilijus Jemeljanovas) anonsavo susitikimą su poetu, vertėju, literatūrologu Kultūros ministerijos Baltojoje salėje («Встреча-беседа с Томасом Венцловой» 1993). ELTA glaustai perteikė lietuvių poeto interviu apie nacionalistinę ideologiją po komunizmo žlugimo Lietuvoje ir Lenkijoje, užšaldytą buvusio režimo, bei intelektualų vaidmenį kovojant su nacionalizmu lenkų žurnalui *Wprost* (*Tiesiogiai*). Laikraštis *Вечерние новости* (*Vakarinės naujienos*; red. Vytautas Žeimantas) išspausdino agentūros pranešimą («Томас Венцлова: замороженный национализм» 1993).

Rusakalbė periodika taip pat spausdino aktualių Venclovos straipsnių ir interviu, atrinktų iš lietuviškos spaudos, vertimus bei jų atpasakojimus. 1993 m. birželio 17 d. *Lietuvos aide* pasirodė straipsnis „Klaidų sakralizavimas“ apie neįgiamas 1941 m. birželio sukilimo pasekmes Lietuvos reputacijai. Po kelių dienų *Эхо Литвы* paskelbė jo vertimą spaudos apžvalgoje (Петрайтис 1993a). Venclovos straipsnio sukelta polemika glaustai išdėstyta kitoje spaudos apžvalgoje (Петрайтис 1993b). *Lietuvos ryto* rusakalbė versija (red. Vladimiras Ivanovas) išspausdino pokalbio vertimą su Lietuvoje viešėjusiu rašytoju, kuris buvo pristatytas kaip „rašytojas, žinomas brežnevinių laikų disidentas, Jeilio universiteto profesorius“. Kalbėtasi apie kontraversiškų praeities įvykių, keliančių įtampą tarp lietuvių ir žydų, lietuvių ir lenkų, vertinimus (Баргасявичюс 1993a). Kitaime *Lietuvos ryto* interviu Venclova dėstė mintis apie būtinybę kritiškai vertinti tautinius stereotipus ir mitus, kovoti su provincialumu ir nacionalistiniais kompleksais. Dienraščio *Эхо Литвы* vertimo paantraštėje, sekant originalu, pašnekovas įvardijamas kaip rašytojas ir politologas (Баргасявичюс 1993b). Tų pačių 1993 m. lapkritį *Эхо Литвы* paskelbė Venclovos straipsnio *Lietuvos ryte* vertimą (Венцлова 1993c). Kitas straipsnio apie Lenkijos ir Lietuvos, lenkų ir lietuvių konfliktą, susijusį su visuomeniniu Armijos Krajovos teismu, vertimas pasirodė *Lietuvos ryto* rusakalbėje versijoje (Венцлова 1993d).

Poetas ir mokslininkas

1992–1993 m. žurnalas *Вильнюс* išspausdino aštuonis Vitalijaus Asovskio vers-tus Venclovos eilėraščius (Венцлова 1992; Венцлова 1993b). Be to, 1992 m. žurnale buvo paskelbta kiek sutrumpinta Brodskio pratarinė Stanislawo Baran-czako verstai Venclovos poezijos rinkinei (Бродский 1992), kitais metais – Venclovos straipsnis apie Brodskio „Lietuviškąjį divertismentą“. Straipsnis dar kartą priminė artimus poetų santykius, kartu demonstruodamas autorius, kaip literatūrologo, kompetencijas (Венцлова 1993e). Kitame straipsnyje apie ku-nigaikštį Andrejų Kurbskį – „visų rusų ir ne vien rusų disidentų ir emigrantų pirmtaką“ («предшественник всех русских и не только русских диссидентов и эмигрантов») – autorius pasirodė esąs Rusijos istorijos žinovas ir rusų išeivi-jos analitikas (Венцлова 1993a). Straipsnio variantų įvairiomis kalbomis publi-kacijų istorija, pradėdant jo pasirodymu 1988 m. *New York Times Book Review*, turėjo netikėtą tęsinį: laikraštyje *Эхо Литвы* išėjo dviem trečdaliais sutrum-pintas tekstas su priedu «Подготовила по материалам литовской печати А. Гончар» („Pagal lietuviškos spaudos medžiagą parengė A. Gončar“). Venc-lovos vardas liko net nepaminėtas ([Наумова] 1993). Šio straipsnio autorius [t. y. aš – PL], sukūrėtas ciniško plagijavimo, parašė redakcijai sarkastišką laišką klausdamas, kaip atrodytų, pvz., iškreiptas Solženicyno tekstas su priedu „pa-gal rusiškos spaudos medžiagą“ («по материалам русской печати»), ir įteikė jį redakcijos sekretoriui Borisui Zaksui. Šis perskaitė laišką ir sutriko: pasirodė, kad „A. Gončar“ yra gretimame kabinete. Paraudusi žurnalistė bandė paaiškin-ti, kad iš Venclovos ji pasiskolino tik atskiras detales, bet naudojosi japoniškais šaltiniais, ir nervingai rausėsi stalčiuose, lyg juose išties būtų buvę „japoniški šaltiniai“.

1994 m. *Вильнюс* išspausdino Venclovos dialogą su Miłoszu apie Vilnių (Милюш, Венцлова 1994). 1995 m. tame pačiame žurnale Valentina Brio api-būdino šių poetų intelektualų, dviejų epochų ir dviejų kultūrų žmonių, dialogą kaip kūrinį, turintį didelę istorinę kultūrinę ir net istoriosofinę vertę (Брио 1995: 110). Jeruzalės žydų universiteto slavistės straipsnis iš dalies yra Miłoszo ir Venclovos minčių konspektas, iš dalies būsimos knygos apie daugiakalbę Vil-niaus poeziją ir poetiką prospektas (Брио 2008).

Polivalentinė pozicija

1995 m. kovo mėn. *Эхо Литвы* paskelbė *Atgimime* publikuotų Venclovos samprotavimų apie rusų imperializmą ir santykius su Rusija vertimą (Венцлова 1995). Dienraštis informavo apie susitikimą su Venclova Žydų kultūros klube Vilniuje (Заполянский 1995). Tuo metu Lietuvos žydų bendruomenė dienraščiui *Эхо Литвы* rengė kassavaitinį puslapį „Šalom“. Eiliniame puslapio leidime pasirodė Venclovos kalbos, pasakytos Žydų kultūros klube, pagrindu parengtas straipsnis (Венцлова 1995b). *Akiračiuose* publikuotą straipsnį, kuriame buvo išsakoma idėja paversti Kaliningrado sritį ketvirtąja Baltijos respublika, publikavo savaitraštis *Literatūra ir menas*. Jo vertimą perspausdino laikraštis *Партнер* (*Partneris*; red. Jurijus Kobrinas; Венцлова 1995c). Šią idėją poetas atgaivino 1997 m. publikacijoje lenkų laikraštyje *Rzeczpospolita* (*Respublika*). Ją atpasakojo BNS, o žurnalas *Вильнюс* pateikė šią publikaciją rusų kalba kartu su biografiniu straipsneliu Venclovos 60-mečio proga («Шестидесятилетие Томаса Вецловы» 1997).

Originalios publikacijos, pasirodžiusios 1995 m. rusų spaudoje, išsiskiria apimtimi ir turiniu. Dmitrijaus Velerio pokalbis laikraštyje *Слово* (*Žodis*; red. Liudmila Filipavičienė; Веллер 1995a) ir žurnale *Русское слово* (*Rusų žodis*; red. Liudmila Filipavičienė; Веллер 1995b) įdomus dėl Venclovos refleksijų apie savo kūrybą bei jo, kaip žmogaus teisių gynėjo, reputaciją, dėl savo akademinės karjeros vertinimų, lyginamų su Josifo Brodskio ir Vasilijaus Aksionovo pasisakymais apie amerikiečių ir rusų poetus bei santykius su Aleksandru Kušneriu, Dmitrijumi Bobyševu, Anatolijumi Naimanu, Jevgenijumi Reinu. Žurnale interviu papildė Brodskio eilėraščio „Lietuviškas noktiurnas: Tomui Venclovai“ fragmentas (septynios pirmosios strofos; Бродский 1995). Tatjanos Jasinskajos pokalbis su Venclova tapo medžiaga trumpesnei publikacijai laikraštyje *Вечерние новости* ir didesnei – žurnale *Вильнюс*. Jose iš dalies sutampa kelios pastraipos apie lietuvių kultūros etninį uždaramą, tendenciją šalinti iš Lietuvos literatūros istorijos paletės lenkų, rusų, žydų rašytojus. Anot Venclovos, toks požiūris į kitų tautų rašytojus grįstas netikrumo bei pavojaus jausmais. Pašnekovo nuomone, požiūris į žydų literatūrą pasikeitė, tačiau „įprastas lietuvių autizmas“ lenkų ir rusų atžvilgiu dar neįveiktas. Laikraštyje Venclova pabrėžė sėkmingas lietuvių išeivijos pastangas išsaugoti gimtąją kalbą ir kultūrą, skirtingai nei rusų emigrantų, skubančių atiduoti pirmenybę anglų kalbai (Ясинская 1995a). Žurnale

daugiau dėmesio skiriama lietuvių ir įvairiakalbei Lietuvos poezijos ir kultūros istorijai bei situacijai šalies kultūroje (Ясинская 1995b).

Pluoštas publikacijų apie Venclovą pasipylė 1996 m., jo lankymosi Lietuvoje metu. Situaciją tuometinėje lietuvių ir Vakarų kultūroje Venclova apibūdino pokalbyje su Ginu Dabašinsku, publikuotame *Literatūroje ir mene* ([Dabašinskas] 1996). Žurnalo *Вильнюс* spaudos apžvalgoje išspausdintame sutrumpintame vertime pateikiami tiek pozityvių pokyčių Lietuvoje vertinimai, tiek kritiškai pastebėjimai apie lietuvių kultūros provincialėjimą, izoliavimąsi nuo kaimyninių kultūrų, aiškių kūrybos vertybinių orientyrų praradimą, smulkmenišką kovą dėl vietos tariamoje hierarchijoje ([Дабашинскас] 1996). Pokalbio metu Venclova pasirodė esąs dėmesingas Lietuvos kultūros procesų stebėtojas. Tuomet Vilniaus universitete buvo surengtas įsimintinas vakaras, skirtas Brodskio atminimui, kuriame dalyvavo Venclova, Miłoszas, Reinas. Apie įvykį rašė rusakalbė *Республика* (red. Algis Kalanta; Целенцявичюс 1996) ir *Эхо Литвы* (Станкявичене 1996). Pokalbyje su *Respublikos* žurnalistu Venclova aiškino, kad jis ne politikas ar politologas, nors kartais taip vadinamas, o filologas ir rašytojas, šiek tiek žurnalistas, pedagogas, tačiau atvira kalbėti apie politinį absurdą šalyje laiko savo pareiga, ir tai ne visiems patinka. Brodskiui skirtą vakarą žurnalistas susiejo su negatyviu dalies visuomenės nusiteikimu Venclovos atžvilgiu ir pastebėjo, kad Brodskis, Miłoszas, Reinas ir Venclova laikomi kosmopolitais. Venclovos manymu, šio žodžio pejoratyvinė vartoseną primena Stalino laikų ideologiją ir kultūrai žalingą nacionalinį izoliavimąsi ([Лозоройтис] 1996). 1997 m. pabaigoje Venclova iš JAV telefonu *Respublikos* žurnalistui komentavo prezidento rinkimų rezultatus ([Ярмалавичюс] 1997).

Iš vėlesnių publikacijų apimtimi ir turiniu išsiskyrė pokalbis, publikuotas žurnale *Линия Family club* (red. Julija Vainikonienė). Žurnalistas pastebėjo, kad dėl Venclovos straipsnių ir interviu gausos susiformavo vienpusiškas ir nuvalkiotas įvaizdis, todėl pokalbis buvo susiaurintas iki vienos temos – literatūros. Beje, poetas ir mokslininkas trumpai paminėjo savo „privatų karą“ su sovietine sistema ir išsakė ne itin palankų požiūrį į lietuvių inteligentiją. Tačiau daugiausia kalbėta apie Aleksandrą Watą, pažintį su Czesławu Miłoszu ir Wisława Szymborska, jų poeziją, rusų ir lenkų poeziją, apie Brodskio santykius su Bobyševu, Naimanu, Reinu, kuriais rūpinosi Anna Achmatova. Interviu pateikti Miłoszo, Brodskio, paties Venclovos kūrybos ir visuomeninės pozicijos vertinimai. Beje,

poetas sutiko, jog Sidabro amžiaus rusų poezija, ypač Osipo Mandelštamo, jam yra labai artima ir veikiausiai turėjo įtakos jo kūrybai (Веллер 1997).

Visą 10-o dešimtmečio publikacijų pluoštą išraiškingai užbaigia interviu su Venclovos žmona Tatjana Milovidova-Venclova. Pokalbyje pateikiama nemąža rusakalbėje spaudoje neminėtų detalių ne tik apie Venclovos veiklą, bet ir apie šios veiklos vertinimą. Pasak pašnekovės, Venclova neturi nė vieno nepublikuoto straipsnio; konferencijų pranešimai spausdinami straipsnių pavidalu; prestižinė leidykla išleido jo eilėraščių rinkinį, kurio visas tiražas buvo parduotas per tris su puse mėnesio, poezijos rinkinys tapo sėkmingiausia leidyklos metų knyga, todėl buvo planuojamas antras masinis leidimas³; straipsnių rinkinys *Собеседники на пury* („Pašnekovai puotoje“) pateko į intelektualų bestselerių sąrašą Rusijoje; knyga apie Wata buvo premijuota kaip geriausia slavistikos knyga JAV⁴ ir pan. Bet sėkmė neatėjo savaime – ji buvo uždirbta nenuilstamu darbu (Гасюнене 1998).

Išvados

Venclovos reputacija, formavusi Sąjūdžio spaudoje 1989–1991 m., daugiausia rėmėsi anksčiau, o kartais žymiai anksčiau (1977–1986 m.), užsienyje skelbtais tektais ir Venclovos, kaip sovietmečio disidentu, mokslininku, garsiausių lenkų ir rusų poetų Miłoszo ir Brodskio draugu, poeto, pažinojusio Achmatovą, simboliniu kapitalu. Skaitytojui Venclovos autoritetas buvo pateikiamas kaip įgytas kitose erdvėse, kaip ir jo tekstai, perpublikuoti iš lietuvių išėivijos ir lenkų spaudos. Nuo pirmųjų nagrinėtų publikacijų Venclova turėjo didžiulį autoritetą kaip nonkonformistas, emigrantas su sėkmės istorija, prestižinio JAV universiteto profesorius. Pasivejančios publikacijos aiškiai rodė laisvą nuo konjunktūros autoriaus poziciją. Vėliau pasirodžiusios publikacijos daugiatiražėje periodikoje įtvirtino Venclovos, kaip viešojo intelektualo, analizuojančio aktualumo nepradusius praeities konfliktus, nagrinėjančio politines, visuomenines, kultūros gyvenimo aktualijas ir drąsiai diagnozuojančio šalies moralinės sveikatos būklę,

3 Poezijos vertimas į anglų kalbą (Venclova 1997).

4 1997 m. Wayne'o S. Vucinicho knygų premija, kurią skiria Slavistikos, Rytų Europos ir Eurazijos studijų asociacija (Association for Slavic Studies, East European, and Eurasian Studies).

reputaciją. Kartu Venclova buvo pristatomas kaip Jeilio profesorius ir poetas, bet susipažinti su jo literatūrologijos darbais ir poezijos vertimais tapo įmanoma vėliau. Aptariamam laikui poeto reputaciją formavo ne tiek jo paties poetinė kūryba, atsispindinti 1992–1993 m. vertimuose, o Brodskio kūrybos vertinimai ir artimumas žinomiems poetams. Venclovos reakcijos į besikeičiančias aktualijas rodė, jog jis netapo savo paties paminklu. Galima daryti išvadą, kad Venclovos pasisakymams politikos ir visuomeninio gyvenimo klausimais papildomo svorio suteikdavo jo, kaip poeto ir mokslininko, autoritetas. Prie turėtosijs Venclovos reputacijos dera 2001 m. jam suteiktas Paribio žmogaus vardas (Mitaitė 2002: 145), šį kartą turint omeny ne kultūrų paribį, o publicisto, poeto ir kritiko, mokslininko poziciją politikos, literatūros bei literatūros mokslo laukų paribiuose.

LITERATŪRA

- Айги Геннадий 1991. «Давно – ночь: светящийся дом – в лесу: Ю. Микутису; Празднество–Калвария: А. Науйокайтису; Снова – памяти Мачярниса; Поляна–прощание: Т. Венцлове; Полночь: „глушилки“: голос неизвестной певичцы», *Вильнюс*, 5 (103), 75–76.
- [Бартасявичюс Вальдас] 1993а. «Томас Венцлова: Неумно считать себя всегда правым...», *Летувос рутас*, 30 (160), 30 июля – 6 августа, 4–5.
- [Бартасявичюс Валдас] 1993б. «Самый большой патриотизм – борьба с комплексом своей нации», *Эхо Литвы*, 159 (15045), 19 августа, 7.
- Брио Валентина 1995. «Вильно – Вильнюс как проблема самосознания», *Вильнюс*, 4 (143), 110–130.
- Брио Валентина 2008. Поэзия и поэтика города. *Wilno – ۱۷۱۷ – Vilnius*, Москва: Новое литературное обозрение.
- Бродский Иосиф 1990. «Литовский ноктюрн: Томасу Венцлова», *Вильнюс*, 6 (92), 62–71.
- Бродский Иосиф 1992. «Поэзия как форма сопротивления реальности», *Вильнюс*, 4 (102), 79–86.
- Бродский Иосиф 1995. «Литовский ноктюрн: Томасу Венцлова», *Русское слово*, 1 (март), 4–7.
- [Веллер Дмитрий] 1995а. «Говорить правду своему народу – право тех, кто „не состоял под страхом“», *Слово*, 7 (23), 23 февраля – 2 марта, 1–2; 8 (24), 2–9 марта, 4.
- [Веллер Дмитрий] 1995б. «Говорить правду своему народу – право тех, кто „не состоял под страхом“», *Русское слово*, 1 (март), 4–7.
- Веллер Дмитрий 1997. «Томас Венцлова. Свобода, словесность, сопричастность», *Линия Family*, [club, 4] (8), зима, 18–22.
- [Венцлова Томас] 1988. «Чувство перспективы. Разговор Томаса Венцловы с Иосифом Бродским», *Страна и мир*, 3 (45), 143–154.
- Венцлова Томас 1989а. «Русские и литовцы», *Согласие*, 1, 13 января, 3, 6–7.
- Венцлова Томас 1989б. «Открытое письмо литовцам и литовским полякам», *Согласие*, 10, 10 июля, 2–3.

- Венцлова Томас 1989с. «Андрей Дмитриевич Сахаров – из тех немногих людей...», *Согласие*, 21, 16–22 декабря, 1.
- [Венцлова Томас] 1990б. «Чувство перспективы. Разговор Томаса Венцловы с Иосифом Бродским», *Вильнюс*, 7 (93), 111–126.
- Венцлова Томас 1990с. «Андрей Белый в Каунасе», *Вильнюс*, 11 (97), 143–146.
- Венцлова Томас 1991. «Права народа – права человека?», *Голос Литвы*, 20 (28), 12–19.VI, 3.
- Венцлова Томас 1992. «День благодарения. Стихи о друзьях. Два стихотворения о любви», перевод Виталия Асовского, *Вильнюс*, 4 (114), 74–78.
- Венцлова Томас 1993а. «Тщетные усилия. История князя Андрея Курбского», *Вильнюс*, 3 (122), 114–120.
- Венцлова Томас 1993б. «Как вечных душ опоры. Прихлынув к губам, вдруг волна отступает назад. Невдалеке кремнистые вершины. Улица Пестеля. East Rock», перевод Виталия Асовского, *Вильнюс*, 8 (127), 13–16.
- Венцлова Томас 1993с. «Бессмысленная кампания не помогает стать европейской нацией», *Эхо Литвы*, 231 (15117), 27 ноября, 6.
- Венцлова Томас 1993д. «Литовско-польский вопрос без истерик и мстительности», *Летуос ритас*, 47 (178), 26 ноября – 3 декабря, 4.
- Венцлова Томас 1993д е. «„Литовский дивертисмент“ Иосифа Бродского», *Вильнюс*, 11 (130), 104–113.
- Венцлова Томас 1995а. «Томас Венцлова: „Иногда нужен и такой голос, с которым никто несогласен“», *Эхо Литвы*, 49 (15445), 11 марта, 7.
- Венцлова Томас 1995б. «Геноцид, стратоцид, этноцид», *Эхо Литвы*, 70 (15466), 11 апреля, 4.
- Венцлова Томас 1995с. «Боруссия – четвертая республика Балтии?», *Партнер*, 17, апрель, 4.
- «Встреча-беседа с Томасом Венцловой» 1993. *Эхо Литвы*, 130 (15016), 9 июля, 1.
- Гасюнене Альбина 1998. «Татьяна Венцлова-Миловидова: „Я живу жизнью мужа“», *Вечерние новости*, 147 (11945), 31 июля, 4.
- [Дабашинкас Гинас] 1996. «Литовская культурная печать и подлинные и мнимые иерархии», *Вильнюс*, 5 (150), 155–156.
- Катилус Рамунас 1990. «Иосиф Бродский и Литва», *Согласие*, 24 (46), 11–17 июня, 5.
- Кобрин Юрий 1991. «Право одного. Томасу Венцлове», *Голос Литвы*, 24 (32), 10–17.VII, 5.
- [Лозоройтис Юлюс] 1996. «„Безродный космополит“, мечтающий провести остаток жизни в Литве», *Республика*, 57 (438), 16 июля, 4.
- Милош Чеслав, Венцлова Томас 1981. «Вильнюс как форма духовной жизни», перевела с польского А. Израилевич, *Синтаксис*, 9, 57–100.
- Милош Чеслав, Венцлова Томас 1989. «Вильнюс как форма духовной жизни», *Согласие*, 15, 20 октября, 4–5.
- Милош Чеслав, Венцлова Томас 1994. «Вильнюс как форма духовной жизни», *Вильнюс*, 9 (139), 103–145.
- Ефремов Георгий 1991. *Мы люди друг другу (Литва: будни свободы 1988–1989)*. Москва: Прогресс.
- Заполянский Матвей 1995. «В гостях – Томас Венцлова», *Эхо Литвы*, 45 (15441), 7 марта, 4.
- «...и мы еще ничего не писали о...» 1992. *Вильнюс*, 5 (115), 171–173
- «Литовская Хельсинкская группа» 1990. *Согласие*, 2 (24), 8–14 января, 6.

- [Наумова Жанна] 1993. «Андрей Курбский и Иван Ужасный. О первом русском диссиденте», подготовила по материалам литовской печати А. Гончар, *Эхо Литвы*, 169 (1505), 2 сентября, 4.
- Петрайтис А. (подг.) 1993а. «Дайджест: Пресса Литвы», *Эхо Литвы*, 119 (15005), 23 июня, 5.
- Петрайтис А. (подг.) 1993б. «Дайджест: Пресса Литвы», *Эхо Литвы*, 133 (15019), 14 июля, 5.
- «Поздравления Саюдису и сессии Сейма» 1989. *Возрождение*, 10 (23), 10 марта, 8.
- «Позиция аутсайдера интеллигенту свойственна» 1991. *Вильнюс*, 2 (100), 110–121.
- [Полухина Валентина] 1991. «Томас Венцлова об Иосифе Бродском: “Человек как испытатель боли”. Беседовала Валентина Полухина», *Согласие*, 19 (93), 9 ноября, 6.
- Полухина Валентина 1996. «Томас Венцлова. Развитие семантической поэтики», *Литературное обозрение*, 3 (257), 29–32.
- Рейтблат А. И. 2001. *Как Пушкин вышел в гени. Историко-социологические очерки о книжной культуре пушкинской эпохи*, Москва: Новое литературное обозрение.
- Станкявичене Раиса 1996. «Томас Венцлова: „Поэты не умирают. С ними происходит нечто иное“», *Эхо Литвы*, 133 (15785), 10 июля, 1.
- Терляцкас Антанас 1989. «Еще раз о евреях и литовцах», *Согласие*, 3, 17 февраля, 6–7.
- «Томас Венцлова: замороженный национализм» 1993. *Вечерние новости*, 138 (10669), 22 июля, 6.
- «Утопии превращаются в реальность» 1991. *Согласие*, 22 (96), 30 ноября, 4.
- Финкельштейнайте Сара 1993. *Весенний переулоч*, сост. Эстер Боерайте ... [et al.], Вильнюс: Национальная библиотека Литвы им. М. Мажвидаса.
- Целенцявичюс Раймундас 1996. «Об И. Бродском – Ч. Милош, Т. Венцлова и Е. Рейн», *Республика*, 56 (437), 12 июля, 9.
- «Шестидесятилетие Томаса Венцловы» 1997. *Вильнюс*, 4–5 (155–156), 220–221.
- [Ярмалавичюс Ричардас] 1997. «Т. Венцлова: „Эпоха Бразаускаса и Ландсбергиса закончилась еще раньше“», *Республика*, 135 (621), 30 декабря, 4.
- [Ясинская Татьяна] 1995а. «Т. Венцлова: „Для литовской литературы я маргинал...“», *Вечерние новости*, 81 (11124), 27 апреля, 6.
- [Ясинская Татьяна] 1995б. «Поэзия позволяет осознать уникальность каждой человеческой судьбы», *Вильнюс*, 3 (142), 4–12.
- [Ясинская Татьяна] 1997. «Хельсинкская группа в Литве. Встреча с Т. Венцловой в Русском культурном центре», *Вильнюс*, 3 (154), 130–148.
- Budriūnienė Jolanta, Garlaitė Jolanta (sud.) 2012. *Tomas Venclova: bibliografijos rodyklė (1956–2011)*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.
- [Dabašinskas Ginas] 1996. „Lietuviška kultūrinė spauda ir tikros bei tariamos hierarchijos“, *Literatūra ir menas*, 30 (2588), liepos 6, 11.
- „Kalba Lietuvos Helsinkio grupė“ 1986. *Pasaulio lietuvis*, 11 (205), 3–14.
- „Miłosz – Venclova o Europie Środkowej“ 1991. *Wiadomości Uniwersyteckie*, 5, październik, 6–7.
- Mitaitė Donata 2002. *Tomas Venclova. Biografijos ir kūrybos ženklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Polukhina Valentina 1992. *Brodsky Through the Eyes of his Contemporaries*, New York: St. Martin's Press and Basingtoke, London: The Macmillan Press.
- Terleckas A[ntanas] 1979. „Dar kartą apie žydus ir lietuvius“, *Akiračiai* 8, 4–7.
- Venclova Tomas 1971. „Andrejus Belas Kaune“, *Nemunas*, 12, 22.

- Venclova Tomas 1977. „Žydai ir lietuviai“, *Akiračiai*, 1, 4–5, 15.
- [Venclova Tomas] 1988 „Kada gimsta nostalgija. Pokalbis su Josifu Brodskiu“, *Akiračiai*, 5, 8–10; 6, 8–9.
- Venclova Tomas 1989a. „List otwarty do Litwinów i Polaków na Litwie“, *Kultura*, 3 (498), 111–114.
- Venclova Tomas 1989b. „Atviras laiškas lietuviams ir Lietuvos lenkams“, *Akiračiai*, 4, 8.
- Venclova Tomas 1997. *Winter Dialogue*, translated by Diana Senechal, foreword by Joseph Brodsky, Evanston: Northwestern University Press
- Venclova Tomas 2019a. „Laisvėjimo dienoraščiai, 1989 (XIV)“, *Literatūra ir menas*, 16 (3687), 48–49.
- Venclova Tomas 2019b. „Laisvėjimo dienoraščiai, 1989 (XV)“, *Literatūra ir menas*, 17 (3688), 51–53.

Gauta 2023 03 23
Priimta 2023 05 08